

بررسی چگونگی بهبود و اصلاح اجتماعی از طریق امر به معروف و نهی از منکر

امیرمحمد علی یاری^۱

^۲ کارشناسی دبیری الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان پردیس شهید مفتاح شهر ری

چکیده

یکی از اصلی ترین و مهمترین مسائل اسلامی، مسئله امر به معروف و نهی از منکر است که آیات و روایات فراوانی بر این مسئله از جهات مختلفی تاکید کرده و این تکلیف دینی، سیاسی و اجتماعی را گوشزد کرده اند. پدید آمدن بحران های مختلف اجتماعی از جمله آسیب های مهمی که در نبود امر به معروف و نهی از منکر در جامعه، پیش می آید؛ زیرا امر به معروف و نهی از منکر از جمله موثرترین اصلاح کننده و کنترل کننده اجتماعی محسوب می شود. پژوهش حاضر با هدف بررسی چگونگی بهبود و اصلاح اجتماعی از طریق امر به معروف و نهی از منکر و به روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است. یافته های پژوهش حاکی از آن است امر به معروف و نهی از منکر موتور محرکه جامعه ایمانی و رمز پویایی آن است. گسترش امر به معروف و نهی از منکر در اجتماع نقش موثری در بهبود و اصلاح جامعه، هدایت افراد و برقراری امنیت در راستای نظم اجتماعی دارد.

واژه های کلیدی: امر به معروف و نهی از منکر، اصلاح، بهبود، جامعه

مقدمه

اجتماعی بودن انسان باعث می شود تا وی نیازمند حضور در جمع باشد تا بتواند بر مشکلات و سختی ها فائق آید و استعداد های نهفته خود را به فعلیت برساند. از این رو زندگی انسان به صورت جمعی شکل گرفت و رشد و تعالی انسان در محیطی سالم ممکن شد. از آنجا که افراد یک جامعه سالم همانند اعضای یک بدن در سازماندهی زندگی سالم انسانی و حیات اجتماعی با هم شریکند، لذا هیچ کدام نمی تواند در قبال منافع و مضرات اجتماعی بی تفاوت بوده و واکنشی از خود نشان ندهد. بشر از دیرباز، برای حفظ زندگی اجتماعی و جلوگیری از زوال آن به یک سری قوانین و مقرراتی روی آورد تا بدین سبب مانع هرج و مرج در جامعه گردد. جوامع بشری در برابر هنجارشکنی های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی در راستای بقای خود باید از مقرراتی بهره ببرند. چرا که مقررات و ضوابط جامعه بشری مانع تخلف از ارزش ها و اعتقادات اجتماعی میشود. هرگاه افراد یا گروه هایی بخواهند ارزشهای زندگی اجتماعی را نادیده بگیرند بخشی از قدرت جامعه، تحت عنوان نیروهای امنیتی و انتظامی با جلوگیری آنان از اعتقادات و ارزش های عمومی جامعه دفاع می کنند. این موارد اصول و مبانی نظارت اجتماعی را شامل می شود. ضرورت این نظارت برای حفظ موجودیت اجتماع، قسمتی از تئوری جامعه شناسان است. به همین سبب امر به معروف و نهی از منکر به شکل عام و گسترده، اساسی ترین و کارآمدترین شیوه برای نظارت اجتماعی محسوب می شود. [۱]

اصل امر به معروف و نهی از منکر یکی از اصول مترقی و مبین دین اسلام است. روابط افراد جامعه بر اساس معروف خواهی و منکر گریزی و به عبارت بهتر منکر زدایی تبیین می گردد. از این رو جامعه اسلامی، جامعه آرمانی است که آزادی در تمامی شئون آن با تعهد و احساس مسئولیت و وظیفه شناسی آحاد مردم چنان در هم آمیخته است که پایه های حکومت اسلامی را بر مبنای حاکمیت الهی با محوریت عزت و حرمت انسانی تحکیم می سازد.

پدید آمدن بحران های مختلف اجتماعی از جمله آسیب های مهمی که در نبود امر به معروف و نهی از منکر در جامعه، پیش می آید؛ زیرا امر به معروف و نهی از منکر بزرگترین و مهمترین نقش اصلاحی و کنترلی اجتماعی را بازی می کند، یکی از لازمه های وجود امر به معروف و نهی از منکر اجتماعی بودن زندگی بشر است. انسان ها در زندگی اجتماعی خود تحت تاثیر تفکرات و رفتارهای دیگران قرار دارند و جهت تامین نیازهای خود به همکاری یکدیگر نیازمندند. از این رو انحراف یک نفر از افراد جامعه منجر به سقوط همه جامعه می گردد. بنابراین برای حفظ کیان جامعه باید از منکرات جلوگیری شود. لذا عقل و شرع نیز برای حفظ جامعه نظارت فراگیر همه افراد جامعه را لازم دانسته و واجب کرده است.

امر به معروف و نهی از منکر از عالی ترین و والاترین واجبات است که سایر واجبات دینی هم به سبب آن دو استوار می شود. لازمه دین وجوب امر به معروف و نهی از منکر است و در قرآن و روایات متعددی بر این دو تاکید شده است. امر به معروف و نهی از منکر، رمز پایداری و برپایی دستورات الهی، و شور و نشاط جامعه اسلامی است.

پیشینه تحقیق

در این گفتار به اختصار به بیان مطالعات و تحقیق هایی که در این زمینه انجام گرفته است، می پردازیم:

نتایج پژوهش هاشمی خان عباسی (۱۳۹۷) در بررسی راهکارهای نهادینه سازی امر به معروف و نهی از منکر در فرهنگ عمومی جامعه نشان می دهد بر اساس آموزه های دینی، امر به معروف و نهی از منکر، یک فرهنگ آموختنی و موضوع تعلیمات

منابع اصیل اسلامی، از عقل و نقل است. مطابق این دو منبع، برنامه ریزی جامع و متناسب با زمان و سطوح فراگیران، انتخاب افراد جامع الشرایط به عنوان دست اندرکاران امر تبلیغ و آموزش های دینی، توجه به حالات و ویژگی های فردی و اجتماعی و ذوق فراگیران معارف الهی، از جمله مؤلفه های عامل آموزش صحیح این دو اصل اسلام است. تبلیغات، یکی دیگر از این عوامل است و دارای راه ها و روش های متعدد است و شناخت آن و اجرایی کردنش برای نهادینه سازی امر به معروف و نهی از منکر ضرورت دارد؛ مثل فضا سازی معنوی و تقویت مراکز فرهنگی و دینی، ایجاد زمینه جذب حداکثری با روش معرفی شخصیت های علمی و دینی، تشکیل کانون های دینی و مذهبی و جلسات دینی، از جمله نمونه های این عامل است. توجه به بُعد روحی و عنصر روانی مخاطبین، از دیگر عوامل تحقق و نهادینه سازی ارزشهای دینی است، چراکه با بحران روانی، هیچ حرکت مثبتی آغاز نشده و به سرانجام نمی رسد و فرهنگ سازی، مقدم بر کار فرهنگی و ارزش محوری است. عدم شغل، نبود امنیت شغلی، عدم تناسب شغل با تخصص و مسئولیت کاری، بی توجهی به عدالت اجتماعی، تأمین هزینه زندگی و تحصیل، عدم شفافیت و صداقت، از جمله مهمترین بحرانهای روحی و روانی است که نظام اجتماعی انسان را در جامعه، مختل میکند و گرایش او را در جهت اندیشیدن و پذیرش معارف و فرهنگ پذیری تضعیف می نماید.

سعیدیان (۱۳۹۴) در پژوهشی به بررسی آثار امر به معروف و نهی از منکر در حوزه های اجتماعی پرداخته است. یافته های پژوهش نشان می دهد امر به معروف و نهی از منکر با ارائه یک الگوی یک جامع توحیدی از زندگی مبتنی بر پایه های ایمانی و قائل شدن به حق الهی انسان بر تعیین سرنوشت خود، در فراهم آمدن کمال اجتماعی و جامعه توحیدی سهم بسزایی دارد که از آن جمله می توان به تعریف کار ویژه های محوری در حوزه تربیتی و تحکیم مناسبات اجتماعی، حضور فعال در حوزه سیاسی و عمومی، تقویت ایده های تعالی انسانی و حفاظت از حریم الهی - انسانی اشاره کرد.

روش تحقیق

پژوهش حاضر با هدف بررسی چگونگی بهبود و اصلاح اجتماعی از طریق امر به معروف و نهی از منکر، به شیوه توصیفی و از نوع تحلیل اسناد انجام شده است و با توجه به روش پژوهش، جامعه آماری پژوهش شامل کلیه اسناد، مدارک و منابع مرتبط با موضوع مورد بررسی می باشد.

یافته های تحقیق

واژه «امر» دو معنا دارد:

۱. فرمان دادن و درخواست ایجاد چیزی؛

۲. شأن، شیء، کار و حادثه.

در قرآن کریم نیز واژه «امر» در این دو معنا به کار رفته است. در معنای اول، مثل «قل امر ربی بالقسط» و در معنای دوم، مثل: «وشاورهم فی الامر».

واژه «نهی» به معنای بازداشتن، منع کردن و نهایت رسیدن می باشد؛ زیرا نهی، بر غایت و بلوغ دلالت دارد و نهایت هر چیزی، غایت آن است.

معروف و منکر در لغت:

«معروف» از «عرف» به معنای مشهور، جود و بخشش، کار نیک و نیکی، انصاف و همراهی با اهل خانه و مردم آمده است؛ چنان که گفته شده است: معروف، ضد منکر و عرف، ضد نکر است و عرف، در اصل بر دو معنا دلالت دارد:

۱. پی در پی بودن چیزی به صورت پیوسته. مانند یال اسب، تاج خروس، بلندی های مکانی و موج دریا؛
۲. آنچه سبب آرامش می گردد؛ زیرا انسان، از منکر ترس دارد و از آن فرار می کند و به معروف، آرامش می یابد.

بنابراین از نظر لغوی امر به معروف و نهی از منکر به مفهوم خواستن چیزی است که منجر به آرامش انسان می شود. «منکر» از ماده «نکر» به معنای کار دشوار و زشت و جهل آمده است؛ زیرا منکر، ضد معروف است. هر چیزی را که شریعت، قبیح و حرام بداند، منکر است. بنابراین، نهی از منکر، عبارت است از جلوگیری و ممانعت انسان از انجام امور نامعقول و ناپسند و کارهایی که در حقیقت انسان از آنها می ترسد اما بدلیل نادانی و غفلت مرتکب آن می گردد. [۲]

معروف و منکر در اصطلاح:

در اصطلاح، معروف به اموری می گویند که خداوند انجام دادن آن را واجب کرده و عقل انسان را ترغیب به انجام آن می کند و منکر آن است که از طرف خداوند انجام دادن آن نهی شده و عقل نیز از انجام آن خودداری می کند.

تعریف انجام امر به معروف و نهی از منکر، به دو صورت بیان می شود:

اولین تعریف بیان کننده این است که امر به معروف به عنوان عملی در جهت وادار کردن انسان به انجام کار نیک و طاعت، و نهی از منکر، بازداشتن از انجام کار زشت و معصیت است. و تعریف دیگر این است که، امر به معروف عبارت از سخن و گفتاری است که انسان را به طاعت و فرمانبرداری خداوند وامی دارد، و در مقابل آن، نهی از منکر عبارت از ممانعت از انجام گناه و یا جلوگیری از بیان کلام و یا سخنی که سبب منع از انجام گناه می شود. از این رو پر واضح است که تعریف دوم بر تعریف اول برتری داشته زیرا در این صورت امر به معروف و نهی از منکر مشتمل بر زبانی و قلبی نیز می شود؛ در صورتی که تعریف اول این روشن است که تعریف دوم، رجحان دارد؛ زیرا امر به معروف و نهی از منکر زبانی و قلبی را نیز شامل می شود؛ در حالی که تعریف اول، این شمول و فراگیری را ندارد. [۲]

جایگاه امر به معروف و نهی از منکر در قرآن

امر به معروف و نهی از منکر به عنوان دو اصل اصلاح جویی و مبارزه دایم با فساد، شالوده اصلی و اساسی تربیت اسلام است که افراد را به مشارکت اجتماعی و نظارت و کنترل اجتماعی ملزم می کند؛ درقرآن آیات زیادی وجود دارند که دلالت بر امر به معروف و نهی از منکر می کنند. بعضی از این آیات به صراحت به طور امرانه و بعضی به طور غیر مستقیم و ارشاد گرایانه به رواج این دو آموزه دینی می پردازند که به بعضی اشاره می شود: [۱]

«وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ». و باید از میان شما گروهی [مردم را] به نیکی دعوت کنند و به کار شایسته وادارند و از زشتی بازدارند و آنان همان رستگارانند. «(آل عمران، ۱۰۴)

«وَمِنْ قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ». از قوم موسی، گروهی هستند که به سوی حق هدایت می کنند؛ و به حق و عدالت حکم می نمایند «(اعراف، ۱۵۹)

«وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيَطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ». مردان و زنان مؤمن همه یاور و دوستدار یکدیگرند، خلق را به کار نیکو وادار و از کار زشت منع می کنند و نماز به پا می دارند و زکات می دهند و حکم خدا و رسول او را اطاعت می کنند، آنان را البته خدا مشمول رحمت خود خواهد گردانید، که خدا صاحب اقتدار و درست کردار است. «(توبه، ۷۱)

اکثر اندیشمندان اسلامی، امر به معروف و نهی از منکر را در سه حوزه عام مورد مطالعه قرار می دهند:

۱. امر به معروف و نهی از منکر در حق الله:

مانند تشویق افراد به انجام وظایف و تکالیف دینی از قبیل نماز، روزه و حج

۲. امر و نهی در روابط اجتماعی مردم:

مانند تشویق افراد به رعایت اخلاق اسلامی و اجتناب از اموری که سبب روابط ناسالم اجتماعی میشود.

۳. امر و نهی در رابطه با مردم و حکومت:

نظیر نصیحت و نقد خیرخواهانه حکومت دینی و تشویق کارگزاران به تشویق عدالت اجتماعی و جلوگیری از برخورد ها و رفتارهای نامساعد. بنابراین، حوزه امر به معروف در کلیه ابعاد زندگی انسان، اعم از رابطه انسان با خدا، رابطه مردم با یکدیگر و رابطه مردم با حکومت جریان دارد.

شرایط وجوب امر به معروف و نهی از منکر

برای وجوب امر به معروف و نهی از منکر پنج شرط بیان شده است. یعنی با تحقق این پنج شرط امر به معروف و نهی از منکر بر هر مسلمانی واجب می شود: [۳]

۱. علم و آگاهی آمر به معروف

کسی که می خواهد امر به معروف و نهی از منکر بکند باید خود عالم به آن مسأله باشد. جاهلانه سخنی نگوید، روی ذوق و سلیقه خود یا از روی تعصبات بی جا حرف نزنند بلکه معروف و منکری که مطرح می کند دقیقاً مبتنی بر احکام خدا باشد.

۲. احتمال اثر در امر به معروف و نهی از منکر

شرط دوم این است که احتمال بدهیم که کار ما اثر خواهد داشت. البته در اینجا دو نظر وجود دارد. یکی اینکه بعضی از بزرگان و مراجع فرموده‌اند که هر امر به معروف و نهی از منکر حتماً اثر دارد، ممکن است کسی از ما قبول نکند و حتی ناراحت و عصبانی هم بشود اما یک اثری در ذهن او می‌گذارد و اگر این مسأله از جانب چند نفر دیگر هم تکرار شود اثر آن قطعاً بیشتر و عمیق‌تر خواهد بود.

۳. اصرار بر گناه

شرط سوم این است که آن فردی را که از منکر نهی می‌کنیم بر آن گناه مصرّ باشد. ممکن است یک بار خطایی از کسی سر می‌زند ولی می‌دانیم او آدم خوبی است و در واقع اشتباهی اتفاق افتاده است. اما یک وقت اصرار بر آن کار دارد و آن را ادامه می‌دهد.

۴. نداشتن عذر موجه

شرط چهارم این است که فردی را که امر به معروف یا نهی از منکر می‌کنیم، عذری بر انجام یا عدم انجام آن کار نداشته باشد. مثلاً می‌بینیم کسی در ماه رمضان روزه می‌خورد، ممکن است معذور باشد، مسافر یا مریض باشد. اگر دانستیم عذری ندارد، واجب است تذکر دهیم.

۵. نداشتن مفسده

شرط پنجم این است که مفسده‌ای به دنبال این کار نباشد. ممکن است فرد در موقعیتی قرار گیرد که جانش به خطر بیفتد یا ضرر و زیان بسیار سنگینی بر حیثیت و اموالش وارد شود. با این پنج شرط امر به معروف و نهی از منکر واجب می‌شود.

آداب امر به معروف و نهی از منکر :

- سخن گفتن حکیمانه و معقول
- پند دادن با مهر و محبت
- به کار بردن بهترین عبارات
- داشتن زبان نرم
- رفاقت کردن در امر به معروف
- جلب اعتماد
- در نظر گرفتن خدا

آثار فردی و اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر

امر به معروف و نهی از منکر، آثار و برکات مادی و معنوی فراوانی در زندگی فردی و اجتماعی بر جای می گذارد که به طور مختصر اشاره می شود:

۱. آثار فردی :

۱-۱. سلامت دنیا و آخرت

امام علی (علیه السلام) فرمود:

« ثَلَاثُ خِصَالٍ مَنْ كُنَّ فِيهِ سَلِمَتْ لَهُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ: مَنْ أَمَرَ بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقَى الْمُنْكَرَ، وَنَهَى عَنِ الْمُنْكَرِ وَانْتَهَى عَنْهُ، وَحَافِظَ عَلَى حُدُودِ اللَّهِ. هَرِ كَسٍ سَهْ خَصْلَتٍ وَوِيزْغِي رَا دَاشْتَه بَاشَد، دَر دُنْيَا وَ آخِرَتَش سَالِم (و سودمند) خواهد بود: کسی که امر به معروف کند و خودش نیز به آن گردن نهد. و کسی که نهی از منکر کند و خود نیز بدان روی نیاورد. و کسی که حدود الهی را محافظت و پاسداری نماید» [۴]

۱-۲. عزت

حضرت باقر (علیه السلام) می فرماید:

« الْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ خَلْقَانِ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ فَمَنْ نَصَرَهُمَا أَعَزَّهُ اللَّهُ وَ مَنْ خَذَلَهُمَا خَذَلَهُ اللَّهُ. امر به معروف و نهی از منکر دو مخلوق از مخلوقات خدای عزوجل هستند. پس کسی که آن دو را یاری کند خدا او را عزیز کند و کسی که آنها را یاری نکند خدا او را یاری نخواهد کرد. » [۴]

۱-۳. نجات از بلاي الهی

درباره اصحاب سبت و گروهی از یهودیان که در روز شنبه صید بر آنان تحریم شده بود، عده ای با حيله شرعی حوضچه هایی در ساحل حفر کردند تا بر اثر جزر و مدّ دریا، ماهی ها در حوضچه ها جمع شوند و بعد در روز بعد آنها را صید نمایند.

در این ماجرا عده ای بی طرف بودند و عده ای نهی از منکر می نمودند. براساس قرآن کریم وقتی عذاب الهی نازل گشته فقط ناهیان از منکر نجات یافتند، اما خطاکاران و حتی تماشا چیان بی طرف هلاک شدند. [۵] « فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ. پس چون آنچه را که به آنان تذکر داده شده بود، فراموش کردند، ما نهی کنندگان از بدی را نجات دادیم و کسانی را که فسق، می ورزیدند، به عذاب زیان بار گرفتار کردیم. » (اعراف ، ۷)

(

۱-۴. شرکت در ثواب دیگران

رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمود:

« مَنْ... يَأْمُرُ بِمَعْرُوفٍ أَوْ يَنْهَى عَنْ مُنْكَرٍ أَوْ دَلَّ عَلَى خَيْرٍ أَوْ أَشَارَ بِهِ فَهُوَ شَرِيكٌ وَمَنْ أَمَرَ بِشَرٍّ أَوْ دَلَّ عَلَيْهِ أَوْ أَشَارَ بِهِ فَهُوَ شَرِيكٌ . هر کس امر به معروف و نهی از منکر کند، یا به کار خیری راهنمایی نماید، یا حتی اشاره ی بدان نماید، (راه خوب و کار نیک را با اشاره نشان دهد). پس او (در ثواب آن عمل) شریک است. هر کس به کار بد، (بدی ها) امر کند یا بدان دلالت و یا اشاره نماید، او نیز (در گناه آن عمل) شریک است. » [۴]

۱-۵. رهایی از دوزخ

نبی اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمود:

« رَأَيْتُ رَجُلًا مِنْ أُمَّتِي فِي الْمَنَامِ قَدْ أَخَذَتْهُ الزَّبَانِيَةُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَجَاءَهُ أَمْرُهُ بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهْيُهُ عَنِ الْمُنْكَرِ فَخَلَّصَهُ مِنْ بَيْنِهِمْ وَ جَعَلَهُ مَعَ الْمَلَائِكَةِ . شبی در خواب دیدم که شعله های آتش (دوزخ) مردی را در برگرفته اند ولی امر به معروف و نهی از منکر آمدند و او را از آتش نجات داده با فرشتگان قرارش دادند. » [۴]

۲. آثار اجتماعی :

۲-۱. ایجاد امنیت:

از جمله نیاز های اصلی جوامع و افراد امنیت است که از طریق اجرای امر به معروف و نهی از منکر حاصل می شود . سامان یافتن امور مختلف اقتصادی ، سیاسی ، فرهنگی و اقتصادی در جامعه و رونق کسب و کارهای تجاری همه به وجود امنیت در جامعه مربوط است . در صورت وجود ناامنی در محیط خانه ، مدرسه و جامعه ، سارقان و اوباش اموال و نوامیس مردم را مورد غارت قرار داده و سبب از بین رفتن آرامش عمومی در سطح جامعه می شوند .

نظارت دائم بر اجرای قوانین و مقررات در جامعه مانع از سوء استفاده زیاده خواهان و متجاوزان شده و باعث م ی شود آرامش به جامعه برگردد . امام باقر (علیه السلام) می فرماید: «... و تأمن المذاهب» ؛ اجرای امر به معروف و نهی از منکر، راه ها را امن خواهد کرد. »

۲-۲. ضامن اقامه فرایض دیگر:

با توجه به اینکه امر به معروف و نهی از منکر از اساسی ترین فریضه های الهی می باشد ؛ لذا در صورت ترک این دو مهم ، سایر احکام دین نیز تعطیل می شود . ملا مهدی نراقی (رحمه الله) درباره اهمیت و جایگاه «امر به معروف و نهی از منکر» می نویسد: «امر به معروف و نهی از منکر، بزرگترین مراسم دینی و امر مهمی است که خداوند، پیامبران را بر آن برانگیخت و بعد از ایشان، جانشینان و اوصیاء منصوب کرد و نائبان ایشان را بهترین نفوس قدسی از علما قرارداد .

امام باقر (علیه السلام) فرمود: «امر به معروف و نهی از منکر، دو فریضه بزرگ الهی اند که به سبب آن، سایر فرائض دینی، برپا می شوند، و به وسیله این دو، راه ها امن می گردد، و کسب و کار مردم حلال می شود. حقوق افراد تأمین می گردد، و در سایه آن زمینها آباد، و از دشمنان انتقام گرفته می شود، و در پرتو آن همه کارها اصلاح می شود.» به فرموده آن حضرت، پایه و استوانه نماز، روزه، حج، جهاد، خمس، زکات و سایر دستورات دین، امر به معروف و نهی از منکر است.

ضامن بقای اسلام امر به معروف و نهی از منکر است. به اصطلاح، علت «مبقیه» است. از این رو ترک این فریضه همانند ترک تمام احکام و قوانین دین است. زیرا معروف شامل توحید و همه تبعات آن و منکر شامل شرک و همه تبعات آن است. تمام این تأکیدهای دین به این خاطر است که این دو فریضه ضامن اجرای دیگر تکالیف و وظایف اجتماعی است و با ترک این دو مابقی اصول و احکام اخلاقی نیز بی ارزش خواهد شد. [۲]

۲-۳. عزت و سربلندی:

جامعه پویا و زنده جامعه ای است که در برابر ضعف ها و نقصان ها و تحولات درونی جامعه خود را مسئول دانسته و برای آن به دنبال راه چاره باشد. در چنین جامعه ای افراد برای از بین بردن آفت و فساد و ترویج انجام امور فرهنگی، قاطعانه به میدان عمل وارد می شوند تا خود را سربلند نگه دارند. در همین راستا اجرای امر به معروف و نهی از منکر مطرح می گردد. انجام این فریضه دینی در جوامع منجر به تقویت بنیه دفاعی آن جامعه شده و افراد آن را از هجوم حملات دشمن محفوظ می دارد.

۲-۴. کسب حلال:

برخی از افراد جامعه از روی ناآگاهی و یا تربیت ناصحیح برای بدست آوردن پول از هر راهی اقدام می کنند و کسب روزی حلال برای آنها اهمیتی ندارد. بی توجهی به این شیوه های خلاف باعث می شود درآمدهای نامشروع در جامعه و در بین مردم رواج یابد و نفوذ لقمه های حرام در زندگی افراد منجر به وارد آمدن آسیب ها و ضرر های بسیاری به جامعه می شود. بنابراین با استفاده از امر به معروف و نهی از منکر، می بایست افراد ناآگاه را نسبت به درآمدهای حرامشان آگاه ساخت و مانع از ادامه این عمل آنها شد. از فوائد اجرای این تکلیف دینی آن است که افراد با مشاهده بی توجهی جامعه به مشاغلی که دارند، خود به خود بدنبال کسب روزی حلال خواهند رفت.

از دیگر فوائد امر به معروف و نهی از منکر آبادانی کشور، بازپس گرفتن حقوق پایمال شده افراد، مبارزه با تبعیض ها و بسیاری از اصلاحات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی، از دیگر آثار اجتماعی ارزنده اجرای امر به معروف و نهی از منکر به شمار می رود.

نقش امر به معروف و نهی از منکر در اصلاح جامعه

ناامنی های اجتماعی از جمله مهمترین آسیب های اجتماعی است که منجر به رواج آشوب، قتل و سرقت در جامعه می شود. از مهمترین عوامل بروز اینها دوری از آموزه ها و تعلیمات پیامبر اکرم و امامان معصوم است. با رواج امر به معروف و نهی از منکر در جامعه، تلاش برای بهبود و اصلاح جامعه بیشتر خواهد شد و نتیجه بوجود آمدن اجتماعی سالم و حرکت به سوی رستگاری است. در چنین جامعه ای با افزایش دقت در انجام کارها و کاهش اشتباهات، امور اصلاح شده و بسیاری از مفاسد و

منکرات از بین رفته، به منفعت عمومی بیشتر توجه شده و آن به منفعت طلبی شخصی ترجیح داده می شود. در این صورت است که جامعه رشد کرده و شایسته سالاری در همه بخش های جامعه حکمفرما می شود و برپایی عدالت، و کسب عزت و استقلال و وحدت ملی از مزایای رواج امر به معروف و نهی از منکر در جامعه است.

در جامعه ای که امر به معروف و نهی از منکر به نحو احسن اجرا شود، افراد زیر بار ظلم و ستم ستمگران نرفته و لذا همین مورد منجر به کسب عزت و سربلندی آنان شده و همیشه استوارانه بر روی پای خود می ایستند. از نمونه های بارز این آزادی امام حسین و یاران با وفای ایشان بودند که برای تحقق عدالت و معنویت و آزادی از خود گذشتند تا اسلام را زنده نگه دارند. از دیگر آثار اجرای امر به معروف و نهی از منکر در جامعه، افزایش همکاری و تعامل اجتماعی بین افراد بوده و ارتباط بین افراد مستحکم تر می شود.

مضمون امر به معروف و نهی از منکر صد در صد اجتماعی بوده و مربوط به کل جامعه می باشد. معروف در جامعه آن چیزی است که افراد جامعه همه به رسمیت شناخته و پذیرفته اند و از نظر شرع و عقل قابل قبول است. در صورتی که منکر مورد نفرت افراد جامعه است و از منظر شرع و عقل مردود است. آیات ۱۰۴ و ۱۱۰ سوره آل عمران بر این موضوع دلالت دارد که امر به معروف و نهی از منکر را کار یک امت و ملت یعنی ملت اسلام قرار داده است. از مهمترین دستاوردهای اجرای امر به معروف و نهی از منکر در جامعه حفظ ارزشها و تامین نظم، امنیت، عدالت، موفقیت در سیاست، اقتصاد، فرهنگ در جامعه می باشد.

از آنجا که اجرای احکام اسلامی وابسته به اجرای امر به معروف و نهی از منکر در جامعه است، لذا تحقق این امر منوط به ایجاد حکومت اسلامی است؛ زیرا امر به معروف و نهی از منکر که تحقق آن ضامن تحقق این مسائل اجتماعی است و هم ضمانت اجرای سایر قوانین اسلام بستگی به تحقق آن دارد الزاما به معنی قوه مجریه یعنی دولت و حکومت است که این هم نهایت درجه در مضمون و مفهوم اجتماعی آن خواهد بود. حتی مسئولان حکومت نیز در جای خود نیازمند امر به معروف و نهی از منکر هستند. در مواردی که آنها نیز دچار خطا می گردند، این امر به معروف و نهی از منکر آنها را بیدار ساخته و منجر به احقاق بسیاری از حق ها می شود. بنابراین در هر زمان و مکانی، امر و نهی ضروریست.

امر به معروف و نهی از منکر در حقیقت خلاصه اسلام بوده و خداوند در جهت اصلاح امور بندگان و آبادانی زمین آن را وضع کرده است. هدف از اجرای امر به معروف و نهی از منکر در اسلام، اصلاح مردم و قطع ریشه فساد و افزایش احساس مسئولیت افراد نسبت به ریشه کن کردن فساد و ظلم در جامعه می باشد. افزایش جرم و جنایت و تجاوز در جامعه و عدم ممانعت از بروز جرم از بدترین بلاها برای یک ملت است. [۶]

پیامدها و اسباب ترک امر به معروف و نهی از منکر

۱. پیامدهای ترک امر به معروف و نهی از منکر

در صورت عدم اجرای امر به معروف و نهی از منکر در جامعه، مصیبت های دردناک و جبران ناپذیری پیش خواهد آمد. پیامبر (صلی الله علیه و آله) فرمودند: «امت من تا زمانی که امر به معروف و نهی از منکر می نمایند و به کارهای نیک دعوت می کنند، پیوسته در خیر و سعادت به سر می برند؛ ولی در صورت ترک آن دو، برکات از آنان گرفته می شود و بعضی از آنان بر

بعضی دیگر مسلط خواهند شد و نه در آسمان یاوری خواهند داشت و نه در زمین». امام علی (علیه السلام) نیز فرموده اند: «امر به معروف و نهی از منکر را ترک نکنید که اگر چنین کنید، خداوند، بدانتان را بر شما ولایت می دهد و آن گاه، دعا می کنید، ولی مورد اجابت قرار نمی گیرد.» [۲]

عدم توجه به اجرای این فریضه الهی در جامعه منجر به تسلط هوای نفس در فرد و جامعه و زمینه ساز حاکمیت ظالمان و هواپرستان در جامعه خواهد شد. با استفاده از قرآن کریم و روایات اسلامی، پیامدهای ترک امر به معروف و نهی از منکر عبارت است از:

- زوال نعمت های الهی
- حاکمیت ستمگران و اشرار
- عدم اجابت دعاها
- نابودی و اضمحلال جامعه انسانی

۲. اسباب ترک امر به معروف و نهی از منکر

آن طور که در روایات آمده است در آخرالزمان عده ای با آوردن بهانه و عذرهای بیجا، امر به معروف و نهی از منکر را ترک گفته و برای آن توجیهات و دلایل زیر را عنوان می کنند: [۲]

طمع:

طمع رسیدن به مقام و ثروت و شهرت از عوامل چشم پوشی امر به معروف و نهی از منکر است. طمعکاری منجر به کاهش بصیرت آدمی شده و در نتیجه انجام منکر و ترک معروف در نظرش کوچک جلوه کند و حتی گاهی نیکو به نظر آید. در این صورت فرد از انجام هر گونه کار زشت ابایی ندارد.

تسامح و تساهل و بی اعتنایی:

دلیل ترک این تکلیف الهی از منظر بعضی از افراد این است که هرکس مسئول اعمال خود بوده و بار گناه کسی بر دوش کس دیگری نخواهد بود. جرم و جنایت در جامعه مسری است و یک خلاف از یک نفر در کل جامعه اثر دارد. حضور یک فرد گناهکار در جامعه همانند کسی است که با عده ای سوار کشتی شده و هنگامی که در وسط دریا قرار گرفتند، وی تبری برداشته و به سوراخ کردن موضعی که در آن نشسته است بپردازد، و هرگاه به او اعتراض کنند، در جواب بگوید: «من در سهم خود تصرف می کنم!» در صورتی که دیگر همراهان وی مانع این کار او نشوند، به تدریج آب در کشتی نفوذ کرده و کشتی غرق می گردد. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) با آوردن این مثال تکلیف امر به معروف و نهی از منکر را عقلاً و شرعاً واجب شمرده و حق نظارت افراد بر اعمال یکدیگر را در جامعه برای افراد قائل شده است.

قرآن کریم در قصه اصحاب سبت می فرماید: « آنها قومی بودند که به آنچه خداوند بر آنها حرام فرموده بود، از صید کردن ماهی در روز شنبه، مخالفت کردند و گروهی از ایشان، آنها را اندرز داده و نهی از منکر می کردند و جمعی دیگر ساکت بوده و نهی از منکر نمی کردند، بلکه ناهیان منکر را می گفتند: ساکت شوید و با ایشان کار نداشته باشید؛ زیرا، اینها باید هلاک شوند. چون آن قوم در معصیت فرو رفتند، عذاب الهی بر آنان نازل شد و تنها ناهیان از منکر نجات یافتند و بقیه گناهکاران و افرادی که نهی از منکر را ترک کرده بودند، همه به صورت میمون، مسخ شده و هلاک گردیدند. » (نسا ، ۴۷)

ترس:

ترک امر به معروف و نهی از منکر گاهی اوقات از ترس می باشد. از مرگ و کم شدن رزق و روزی و ریختن آبرو و... می ترسد؛ ولی چنین شخصی باید بداند که در منابع روایی اسلام مؤکداً نقل شده است که: «امر به معروف و نهی از منکر کنید و نترسید؛ زیرا نه رزق شما قطع، و نه مرگ شما نزدیک می شود.»

ترس از انتقاد دیگران از عملکرد انسان، برای افراد اهل خودسازی، کمال محسوب می شود. این افراد امر به معروف و نهی از منکر را ترک کرده تا دوستان خود را حفظ کنند، غافل از اینکه بهترین دوست خداست. و در نهایت دوستان وی را رها خواهند کرد.

هریک از موارد یادشده به تنهایی می تواند شخص را حقیر کرده و سبب تن در دادن وی به ذلت گردد. درحالی که خداوند فرموده است: «فلا تخشوه و اخشونی؛ (مائده، ۳) اما آن کس که از غیر خدا ترسی ندارد، نه تنها از مرگ نمی هراسد، بلکه مرگ، یعنی رسیدن به لقای معشوق، یگانه آرزویش است؛ چنان که سردار عزت و شرف، امام حسین (علیه السلام) می فرماید: «من، مرگ را جز سعادت، و زندگی با ستمگران را جز ذلت و خواری نمی دانم.» چون انسان صالح، خداوند را تنها موثر می داند و به امید او زنده است و فقط برای او تلاش می کند و بس.

عزت طلبی به گمان خودسازی:

عده ای انزواطلبی و گوشه گیری را بر ارتباط با دیگران ارجح دانسته و با اندیشه خودسازی و جامعه و مسائل آن کاری نداشته و بی توجه اند. این نوع از تفکر منجر به عدم مسئولیت پذیری اجتماعی افراد و عدم اصلاح جامعه می شود.

خجالت:

برخی اوقات ترک این فریضه دینی، منشأ روانی دارد و از روی خجالت و حیا است. این نوع از شرم در اسلام مورد انتقاد است و حیا کردنی که منجر به بازماندن فرد از انجام کارهای نیک و وظایف شرعی وی می شود ناپسند است و نشانه ای از ناتوانی فرد است. بنابراین افراد می بایست با تمرین و ممارست این فعل را از خود دور کنند. خجالت کشیدن و حیا کردن می بایست از خدا باشد، زیرا که او بر انسان قدرت دارد.

فهم نادرست :

برخی از افراد با برداشت نادرست از آیات قرآنی، مانند آیه شریفه: «و لاتلقوا بأیدیکم الی التهلکة» (بقره ، ۱۹۵) و درک نکردن مفهوم «تقیه»، در انجام این دو فریضه الهی، تعلل ورزیده، در پی بهانه ای می گردند تا از زیر بار امر به معروف و نهی از منکر کردن، شانه خالی کنند.

بعضی انحراف فکری دارند و مسائل را جبری می پندارند و می گویند: «خدا خواست که این کارها باشد. به ما چه ربطی دارد که مانع شویم؟ این منطق نظیر سخن بعضی است که شرک خود را به خدا نسبت می دادند و می گفتند: «اگر خدا می خواست، ما غیر او را عبادت نمی کردیم. اکنون که بت پرستیم، حتما خدا به آن راضی است!» و یا می گویند: «اگر آن کار خوب است، چرا خدا خودش انجام نمی دهد؛ به عنوان مثال، اگر سیر کردن گرسنگان خوب است، خداوند خودش به آنان روزی دهد؛ چرا ما مخارج آنان را بپردازیم؟» گویا این افراد از این که خداوند بشر را آزاد قرار داده و با دادن و گرفتن نعمت ها آزمایش می کند، غافلند.

خداوند در انسان عقل و تفکر را به ودیعه نهاده تا به دنبال بت پرستی نرفته و با رحم و شفقت به درماندگان و فقرا انفاق نماید. متأسفانه، در معنای «انتظار فرج» نیز بعضی گرفتار انحراف فکری شده اند. می گویند: «ما منتظریم که حضرت مهدی(عج) تشریف بیاورند و خودشان امور را درست کنند.» اینها انتظار را همچون «احتضار» گرفته اند که انسان پای خود را رو به قبله گذارد و منتظر آمدن فرشته قبض روح کننده باشد؛ غافل از آن که، انتظار به معنای آماده بودن است نه بی تفاوتی؛ هر آن کس که منتظر طلوع خورشید در شب است، با تهیه یک چراغ، شب را روشن کرده و در روشنایی منتظر می نشیند.

برخی اوقات عدم آگاهی فرد از شرایط امر به معروف و نهی از منکر، باعث می شود که شخص از انجام این عمل سرباز زند و یا با تصور اینکه ممکن است این عمل بی تاثیر باشد، وظیفه شرعی خود را انجام ندهد. علاوه بر این عجله و شتابزدگی برخی از افراد در انجام این تکلیف و عدم توجه به زمان و مکان و سوء استفاده هایی که تحت عنوان این وظیفه انجام می گیرد، موجب میشود تا این تکلیف دینی در جامعه مهجور بماند. بنابراین یک فرد مسلمان می بایست به همه معروف ها و منکرها آگاه بوده و با عمل به آن در اصلاح جامعه بکوشد.

امر به معروف و نهی از منکر وظیفه چه کسی است ؟

در اسلام هر فردی علاوه بر اندیشیدن در مصالح خود، نسبت به افراد جامعه و هموعان خود مسئولیت دارند. هدایت دیگران و امر به معروف و نهی از منکر از جمله مسئولیت هاست. البته طبعا این مسئولیت در عرض مسئولیت خداوند نیست بلکه در راستا و شعاع آن قرار دارد. لذا بسط نیکی ها و طرد بدی ها و بدین سان پیشبرد اهداف اسلام که ذاتا در فریضه امر به معروف و نهی از منکر ملحوظ شده، در واقع همان مسئولیت هادر برابر جامعه و طبق نگاه دینی، مسئولیت در برابر خداست.

از آنجا که با وجود پیوند های اجتماعی، اعمال بد افراد محدود به نقطه یا منطقه خاصی نشده و احتمال سرایت آن مانند آتش به دیگر نقاط جامعه را نیز دارد، لذا امر به معروف و نهی از منکر امری واجب بر همگان است. در جامعه ضرر فردی بی معنا بوده و هر زیان میمکن است به یک فاجعه اجتماعی بزرگ تبدیل شود، از این رو با توجه به منطق و عقل افراد در جامعه ضروریست تا در جهت حفظ محیط پیرامون خود بکوشند.

ضرورت انجام امر به معروف و نهی از منکر همانند ضرورت انجام واجبات و ترک محرمات برای همه مردم جامعه است. اگر کسی واجبی را ترک کند و یا منکری را مرتکب شود بر دیگران واجب است که او را به انجام معروف «امر» و از ارتکاب منکر، «نهی» نمایند به عبارت دیگر موضوع «امر معروف و نهی از منکر»، «فعل یا ترک دیگران» است. خداوند با «نهی از ظلم»، هم مکلفین را به دوری از ظلم فرامی خواند و هم دیگران را به جلوگیری از رواج ظلم در جامعه مکلف می سازد و این هر دو از دیدگاه امام (رحمه الله) به حکم عقل واجب است.

با توجه به مطالب مزبور امر به معروف و نهی از منکر وظیفه همگان است؛ زیرا این تکلیف که در راستای «اصلاح جامعه از بدی ها و رواج نیکی ها است، اختصاص به قشر خاصی ندارد و جز با همگانی بودن آن سازگار نیست. علامه طباطبایی (رحمه الله) در تفسیر گران سنگ «المیزان» در این باره می نویسد: «از ویژگی های اجتماع اسلامی آن است که قدرت اجتماعی برای تربیت مردم در اسلام اختصاص به گروه خاصی ندارد بلکه همه افراد جامعه را شامل می شود؛ بنابراین بر هر فردی واجب است که دیگران را به خیر دعوت کند و امر به معروف و نهی از منکر نماید.» فقهای اعظم نیز صراحتاً این تکلیف را واجب شمرده به صورتی که با انجام این تکلیف توسط برخی از افراد، از دیگران این امر ساقط نمی شود.

اما ذکر این نکته ضروریست با توجه به اینکه در گذشته بحث تشکیل حکومت اسلامی به صورت فعلی مطرح نبوده، در کتب فقهی نیز امر به معروف و نهی از منکر به عنوان وظیفه ای بر دوش حکومت اسلامی قرار گذاشته نشده. هرچند موارد مربوط به حدود و دیات به حاکم شرع مربوط می شود اما در مسئله امر به معروف و نهی از منکر تنها اذن حاکم شرع در برخی موارد آن مطرح شده است. امام خمینی این نکته را که این دو فریضه اختصاص به قشر خاصی ندارد، و همگان اعم از مردم و دولت اسلامی موظف به اقامه و احیای آنند، مورد بحث قرار داده و می فرماید: «جلوگیری از منکرات بر همه مسلمانان واجب است، سفارش به حق که امر به معروف و نهی از منکر است بر تمام مسلمانان واجب است. امر به معروف و نهی از منکر از اموری است که بر همه کس واجب است... شما نباید بگویید من که خطیب نیستم، من که اهل منبر نیستم، من که اهل محراب نیستم، شما اهل دین هستید که در خانواده تان با آن پسران و یا دختران و با اولیائتان، با آن کسی که رفیق شما است، می توانید حرف را بزنید. همین مقدار شما مکلفید.» [۲]

خوشبختانه در اصل هفتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران که نتیجه عمل صالح مومنان و صالحان و ایثار و فداکاری شاهدان و شهیدان است به این جهت توجه ویژه و تأکید و تصریح گشته است. در جمهوری اسلامی ایران دعوت به خیر، امر به معروف و نهی از منکر، وظیفه همگانی و متفاوت برعهده مردم نسبت به یکدیگر، دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت، شرایط و حدود و کیفیت آن را قانون تعیین می کند.

با توجه به نکات فوق و اصل هفتم از قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، لازم به یادآوری است که نظام اسلامی باید وزارتخانه، سازمان، مرکز و گروهی را با هر نام مناسب تشکیل دهد که وظیفه این گروه، همان اجرای صحیح قانون زندگی ساز امر به معروف و نهی از منکر باشد که وجوب انجام این وظیفه، کاملاً از کتاب و سنت معلوم و خود پشتمانه ای محکم و شکست ناپذیر برای قدرتمندی نظام و برای حفظ مصالح آحاد مردم و جامعه انسانی اسلامی است.

نتیجه گیری

لازمه هدایت و ارشاد انسان ها به خیر و نیکی و پرهیز از بدی ها مطابق با آیات و روایات اسلامی ، امر به معروف و نهی از منکر می باشد که از عالی ترین واجبات بوده و دیگر واجبات دینی هم بر پایه آن استوار است . با توجه به تاکید فراوانی که بر این دو فریضه در روایات و احکام دینی به عنوان مهمترین و ارزشمندترین پدیده اجتماعی شده است ، آثار و برکات این دو را میتوان : تحقق عدالت اجتماعی ، اصلاح جامعه ، تثبیت حکومت اسلامی ، تحکیم امنیت اجتماعی ، نزول خیر و برکت ، شکست جبهه نفاق ، گسترش راه های کسب حلال ، تحقق مصلحت عمومی جامعه ، طرد ناهلان و تحقق اخلاقی الهی در جامعه دانست. همان طور که سقوط و انحطاط جامعه و نفی هویت و حیات انسانی از جمله آثار ترک این دو فریضه بزرگ دینی است .

تحکیم عزت و قدرت مومن در جامعه و غلبه بر فساد و تباهی از نتایج عمل به فریضه امر به معروف و نهی از منکر است . احساس مسئولیت و اجرای دقیق این دو تکلیف الهی همچون پشتوانه قوی در ایجاد امنیت و نظم اجتماعی نقش موثری داشته و با رواج این دو عمل در بین آحاد مردم در جامعه شاهد کاهش جرم و جنایت در جامعه خواهیم بود . در صورت ترک این دو فریضه در جامعه به تدریج منکرات با ارزش شمرده شده و بحران هایی چون ناامنی اجتماعی ، طلاق ، و در جامعه گسترش می یابد قطعاً بیداری روح ایمان در جامعه و در دل مردم موجب احساس مسئولیت افراد در برابر آفت ها و نواقص جامعه شده و لذا در برطرف کردن و بهبود شرایط همه آحاد جامعه کوشا خواند بود . امر به معروف نشانه فطرت بیدار جامعه، مایه تشویق نیکوکاران جامعه، مایه تذکر و آگاه کردن افراد جاهل است. میتوان از اساسی ترین و اصلی ترین اهداف امر به معروف و نهی از منکر در جامعه را تغییر و اصلاح ساختارهای اجتماعی، فرهنگی ، سیاسی و اقتصادی جامعه برمبنای آموزه های دینی و اسلامی برشمرد و در این راستا تعامل و مشارکت های مردمی در پیشگیری از جنایات از اهمیت ویژه ای برخوردار است .

منابع

۱. خان بابائی نوا ، مهدی ؛ امر به معروف و نهی از منکر (الزام ، برآیند ، راهکار) ؛ کمیته امر به معروف ونهی از منکر ، همدان ، ۱۳۹۸
۲. اسلامپور ، عسگری ؛ جایگاه و نقش امر به معروف و نهی از منکر در جامعه ، (بی تا) ،
[/https://vista.ir/m/a/omfj2](https://vista.ir/m/a/omfj2)
۳. میرباقری ، سید محسن ؛ امر به معروف و نهی از منکر ، ۱۳۹۹ ، [/https://imanoor.com/blog](https://imanoor.com/blog)
۴. النوری الطبرسی ، میرزا حسین ؛ ۱۳۶۸ ، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم : موسسه آل البيت (ع)
۵. مکارم شیرازی ، ناصر ؛ ۱۳۵۳ ، تفسیر نمونه ، تهران. : دارالکتب الاسلامیه
۶. جمشیدی ، مسلم ؛ غلام جمشیدی ، محمدصادق ؛ سیاح البرزی ، هدایت ؛ تحلیلی نو و عملی از امر به معروف و نهی از منکر در انتظام اجتماعی ، فصلنامه علمی - پژوهشی انتظام اجتماعی / سال اول / شماره چهارم ، ۱۳۸۸